

НЕВЕНКА БОЈОВИЋ

**ПРОИЗВОДИ ТРАДИЦИОНАЛНИХ ЗАНАТА
НА ВАШАРУ У ЧАЧКУ**

НЕВЕНКА БОЈОВИЋ
УГ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK 394.5 (497.11)

Ово саопштење обухвата податке сабране 1973, 1974. и 1991. године на два вашара у Чачку, који се традиционално одржавају у пролеће 14. маја, на Јереминдан, и у јесен, 11. септембра, на Св. Јована. По временском трајању, великом броју учесника из чачанског краја и западне Србије, и по разноврсности производа који се на њима продају, јесењи Јовањски вашар свакако има већи економски и друштвени значај од пролећног.

Циљ нам је да се овим саопштењем покаже колико је становништво, углавном сеоско, у време нашег првог снимања, и истраживања, 1973. и 1974, значи пре осамнаест година, било оријентисано да у свакодневном животу користи производе традиционалних заната и колике су потребе села данас за њима.

Пре саопштавања тих података, дајемо кратак историјски развој панађура, односно вашара у Србији и самом Чачку у XIX веку,

са освртом на то шта је све, и под каквим условима, продавано на панађурима у Чачку.

Панађури¹ су први пут у ослобођеној Србији озакоњени доношењем Уредбе о држању панађура 13. јула 1839. Уредбом су потврђени већ постојећи и уведени нови панађури у 17 тадашњих округа. Објашњен је и циљ панађура: „Да би сваки Србин потребе своје у неко извесно време лакше набављати, а своје ствари удобније продавати могао; да би општим састајањем и купаца и продаваца дух трговачки међу народом развио и трговина процветала, опредељује се: да се по свим окружиама Србије панађури заведу, и сваке године по једанпут држе“.² За чачански округ панађур је установљен у Карановцу (данашњем Краљеву).

На новоустановљеним панађурима продавани су: стока, пољопривредни производи и израђенине домаћих занатлија. Производи страних занатлија и трговачка роба нису могли да буду продавани по свим панађурима, па су Уредбом предвиђене две категорије. У прву су спадали панађури на којима су продавани домаћи („отечествени“) производи и стока и они су трајали три дана. У другу категорију разврстани су панађури који су одржавани пет дана, а на њима су продавани домаћи производи, али и инострани еспап.³

Доношењем Уредбе 1839. године трговина је оживела, па су власти принуђене да врше измене у врстама — категоризацији панађура. Тако су тродневни претварани у петодневне, док су за неке панађуре измењени датуми одржавања, а у многим новим административним центрима установљени су и нови. Једним таквим решењем Министарства унутрашњих дела 7. јула 1859. установљен је и панађур у Чачку. Био је то тродневни марвени панађур, који је одржаван на Ђурђевдан.⁴ Поред Ђурђевданског, у Чачку је одржаван и Госпојински панађур. О томе до када су ови панађури одржавани и када су установљени данашњи вашари, нема сачуваних података.

У организовању панађура важну улогу имали су: локација, величина и приступачност простора на коме је одржаван, па су ти услови прописани Уредбом: „Ради боље удобности и за купце и за продавце, и ради лакшег предохраненија сваког непоредка, кој се на панађурима могу догодити, одредит' ће надлежно Окружно Началничество по преслушанију мненија Срезског Началника и надлежне општине, место, на коме ће се гди панађури свагда држати“.⁵ На основу сачуване скице плана Чачка из 1891. године може се закључити да је ондашње вашариште било на простору данашњег парка на Тргу Ђуре Салаја (сада најужи центар града). Како је по-

сле 1945. године насеље почело да се шири, тај је простор 1954. претворен у зелену површину, а вашариште премештено у Љубић, где је и данас.

Шта је све продавано на новооснованим панађурима у Чачку, сазнајемо из извештаја Начелства окружја чачанског о сточном панађуру одржаном на велику Госпојину 18. августа 1865:

„1. Панађур је овај тродневниј марвсниј био и као на таковоме није имало ни једног дућана страног еспапа.

2. Дућана је било 9 у којима су занатлије своје рукоделине и продавци своје еспапе продавали и то I класе 2 и III класе 7; 2). мсана је било 19 и то: I класе 7. II класе 8 и III класе 4; 3). 30. узети места, 9 кола на којима је доведен производ на продају, 61 товар и 10 кола с којима је ниће крчмено.

3. Од живе стоке продавано је 203 матори говеди, међу којима је највише волова било, 1 телс, 30 матори коња и кобила, 1 ждребе, 1 свиња, 2 овце и 17 јагњади.

4. Стока у трећој точки именовата продавата је на овом панађуру на пар...

5. Од отечествени производа продавали су се као еспап казанџијскиј, ткачкиј, опанчарскиј, ковачкиј, мутавџијскиј, кујунџијскиј, туфекџијскиј, ужарскиј, бисакџијскиј и кожа говеђи суви. Рана на продају доношена, као а) пшеница 60—70, б) кукуруз 55—60, в) овас 35—40, г) јечам 40—50 гр. чарш. на сто ока; дуван од 16—20, вино и ракија од 2—3 гр. чар. на оку и крчмено ссно од 25—30 гр. чар. на кола и то средњи товар.

6. На овоме је панађуру мање стоке него пред прошлог прода-то, а то зато, што је мало купаца било.

7. Продавци су са живом стоком највише из Окружија ужичког, рудничког, ваљевског, крушевачког, црноречког и чачанског били, а са производима озо земаљским, чачанског, рудничког, крушевачког, ужичког, јагодинског и црноречког. Купци пак били су из Окружија ужичког, рудничког, крушевачког, црноречког и чачанског“.⁶

Ни на панађуру одржаном 23, 24. и 25. априла 1869. у Чачку „није било ни једнога дућана са страним еспапом, осим само што су двојица Турака из Фоче у два дућана обичне ножиће продавали“.⁷ Вероватно ова роба и ти продавци у том тренутку нису били конкуренти, па је њихово присуство на панађуру само констатовано. Касније, са интензивнијим развојем трговине, домаће занатлије и трговци, да би заштитили своје интересе, принуђени су да од власти траже доношење закона о укидању мешовитих панађура, односно

забрани увоза и продаје стране робе на панађурима, као и забрану продаје занатских производа донесених из других вароши Србије. Ево једног таквог захтева:

„Старешински одбор свију еснафа за Руднички округ, на молбу више еснафа занатлиског и трговачког реда у Чачку, предложио је 1899. године да се на панађурима забрани продаја одела кројачког, абациског, терзиског заната, обуће, опанака, столарских израђевина, лимарске, казанциске и сарачке робе, продаја разне ситне робе и мирисавих сапуна из Аустро-Угарске и Турске, јер таква роба већином је лошег квалитета те се прода по ниској цени на штету добрих занатлија и трговаца“.⁸

Молбе и захтеви за увођење новог закона стизали су од свих удружених еснафа и трговаца широм Србије. Коначно, 1. априла 1902. усвојен је Закон о панађурима и недељним пазарним данима. Тим законом издат је пропис којим се регулише шта се све на панађурима може продавати:

„1. Стока и производи сточарски, као и производи пољске привреде (земљораднички, шумарски, воћарски, пчеларски итд.); 2) Пиће, храна људска и сточна. За прекршај овог прописа предвиђена је новчана казна од 50 динара и уклањање са панађура, а у случају опирања казна од 50 до 100 динара и уклањање са панађура силом власти. Ранији обичај да се на панађурима одржавају панораме, циркуси, комедије, вртешке, коцкарске радње и сл. законом је укинут... Сви ови прописи важили су и за недељне пазарне дане, који су могли бити само у варошима и варошицама“.⁹

Доношење закона о укидању мешовитих панађура одговарало је богатим варошким трговцима и занатлијама. Изазвало је велико незадовољство код сељаштва, које се, углавном, снабдевало на њима, као и оних трговаца и занатлија који су од мешовитих панађура имали користи. Ово се, нарочито, односило на ситне занатлије, које су своју егзистенцију одржавале путујући и продајући своје производе по варошима широм Србије. Због тога је, упркос строгим казнама, било кршења закона и сукоба власти са занатлијама и трговцима, све док је овај закон важио.

Интензивнији развој унутрашњег тржишта, индустрије и трговине у првим деценијама XX века утицали су на смањивање економске функције вашара, мада су они и даље остали главно тржиште многих производа потребних локалном становништву, нарочито сеоском.

Структура производа који су продавани на вашарима у Чачку 1973, 1974. и 1991. године врло је разнолика и променљива. Поред традиционалних занатских израђевина, производа домаће радности, индустријске и увезене робе, хране и пића, на сваком је продавана и ситна стока.

На вашарима у Чачку стоку су продавала приватна лица, а куповале, сем приватника, за тов и даљу продају, још и кланице из Сјенице, Новог Пазара, Краљева, Панчева... Запажени су и купци из Босне. Стока је продавана на одређеном месту — рејону вашаришта. Ту, поред сточног рејона, продавана је и сточна храна (кукуруз, сено).

Стока је на вашар догођена на колима или пешице, а данас у приколицама које вуку трактори или аутомобили, а и камионима. Долазило се увече ради заузимања „бољег места“, или изјутра, на сам дан вашара. Ако се стизало увече, спавало се у колима „под ведрим небом“, како многи кажу, а данас — нешто удобније, у кабинама камиона и аутомобилима.

Анкетом која је вршена на вашарима 1973. и 1974. године установили смо да је тада стока знатно слабије продавана, упркос ниским ценама, што је код већине продаваца изазвало незадовољство, па су се многи, као Милорад Дамњановић из села Шарана код Горњег Милановца, заричали да „њихова нога и рог никада више неће доћи на чачански вашар“. Било је и других сличних изјава. Ни ове, 1991. године ситуација се није много променила. Понуда крупне стоке била је велика, продаја слаба, а и купаца са стране мање, сем једног камионџије из Босне.

Од традиционалних занатских производа на вашарима одржаним у Чачку 1973. и 1974. године продаване су израђевине ужара, сарача, опанчара, обућара, кројача, народног и савременог одела, столара, качара, колара, грнчара и лимара, као и производи домаће народне радности: корпе и баштенске гарнитуре од прућа, салаша (плетени од прућа), бучуци, резана грађа, дрвене ограде, мале и велике капије, стубе, дрвене виле и грабуље, затим „уређена“ вуна, откане серцаде, ћилими, извезена и исхеклана миљеа, „труковане“ мустре, гоблени, затим: луч, катран, креч, метле „прућаре“. Од нових производа највише је било украсних и практичних предмета од пластичних маса, фабричког посуђа, конфекције (домаће и увозне). Ове, 1991. године на вашару је доминирала конфекција увезена из Турске и Италије (нарочито „тексас“ одећа), али и обућа, спортске патике, затим радио и видео техника.

Произвођачи и продавци занатских израђевина били су са подручја чачанске, лучанске, ужичке и горњомилановачке општине, као и из југоисточних делова Србије, а продавци конфекције, индустријских и пластичних производа — из читаве Србије. У 1991. години као масовне учеснике вашара у Чачку, поред занатлија са Златибора, запазили смо и продавце из Пољске и СССР-а, који продају све и свашта, по знатно нижим ценама, како кажу „за неколико црвених“.

На вашарима у Чачку 1973. и 1974. године у групи традиционалних занатских производа најбројнији су били ужарски и грнчарски. По традицији, мајстори ужари су родом из околине Лесковца, из села Доње Јајне. Многи од њих више од двадесет година живе и раде ван свог родног места (Владимир Крстић у Чачку, Божидар Костић у Пожеги, Радомир Петровић у Трстенику). Већина је овај занат научила од очева и дедова. Своје ужарске производе (конопце свих врста, вреније и уларе од природног и синтетичког влакна), сем по вашарима Србије, продају и у радњама где живе. На вашару одржаном 14. маја 1991, на Јереминдан, број продаваца ужарских производа је, као и свих других производа традиционалних заната, смањен, а и продаја је била врло слаба.

У рејону одређеном за продају грнчарије у 1973. и 1974. години доминирали су негласосани производи мајстора лончара из села Злакусе код Ужица. У непрекидном низу изложени су земљани лонци свих врста, величина и намена, од најмањих са ручкама и поклопцима до тзв. „свадбарских“, украшени налепљеним декорисаним обручима—тракама и урезаним таласастим линијама, косим и вертикалним зарезима. Поред лонаца, продаване су мале и велике пржурље — „лекс“, које се подмећу испод ражња, затим таве, шерпе са ручкама и поклопцима. На вашару 1991. г. су била само три мајстора из Злакусе, али, и поред мање понуде и ниских цена, продаја је била врло слаба.

Поред производа златиборских лончара, на вашарима су своју робу продавали и чачански грнчари. Нудили су: саксије, бардаке, крчаге, ћасе, кадионице, хранилице за пилад, украсне вазе и друге декоративне предмете.

Сем ужарских и грнчарских, у 1973. и 1974. години веома бројни су били дрводељски производи, изложени у рејону за продају столарије. Груписани по врсти робе, продавани су производи професионалних занатлија, али и израђевине самоуких селских мајстора, који се занатским пословима баве у слободном времену у оквиру кућне

радиности, као допунског занимања. Професионалне занатлије, махом са села из околине Чачка и Горњег Милановца, столари—тракслери и колари—ковачи, на вашарима у Чачку, највише су продавали столарију: врата и прозоре, затим делове намештаја: столове, столице са и без наслона, кревете, полице, чивилукс, као и кола са канатама, кола бојена (шарана) без каната, и само канате. За разлику од професионалних занатлија, самоуке дрводсље нудиле су једноставније производе, потробне сеоском становништву: дрвену грађу, дрвене ограде, велике и мале капије, дрвене виле и грабуље, држалице за алатке, салаше од летвица или плетене од врбовог прућа (чувени мајстори самоучари из Рогаче у Драгачеву). Слика вашара из 1991. године нешто је другачија. Од дрводељских израђевина највише је било вила и грабуља, затим мердевина и дрвених ограда, док је столарских производа (врата и прозора) било само на једном месту.

Производи још једног традиционалног заната нашли су се на вашарима 1973, 1974. и 1991. године. То су рукотворине сеоских мајстора пинтера из села Засеља код Ужичке Пожеге и из села са Златибора. Најједноставнијим пинтерским алаткама од јове, црвене врбе и тополе они праве карлице, грударе, качице и чабрице, у којима се припрема, чува и износи на тржиште „бели мрс“. Бурад, већа и мања, направљена од дувог дрвета, такође су продавана на вашарима.

Непосредно уз пинтерске производе продавали су се бучуци, већи и мањи, корпе, сита, истно покућство од дрвета, украсни предмети, сувенири (минијатурне копије традиционалног сеоског покућства, које израђује Миломир Николић из Рибашевинс на Златибору.

Мајстор „бучучар“ Боривоје Радивојевић из Рудника вештину израда бучука научио је од оца. Бучуке продаје, сем на вашарима, још и пијачним данима у Руднику, Тополи и Горњем Милановцу.

Корпар Рајица Живановић из села Прислонице, као самоучар, израдом корпи бавио се од раног детињства. Корпе разног облика, величине и намене плете од врбовог прућа. Украшава их љуштењем коре и бојењем. На вашару 1991. године корпе је продавао његов син, који је наставио да се бави овим допунским занимањем.

Поред мајстора из породице Живановић, на овогодишњем вашару најбројнији су били корпари из села Врбе код Краљева. Они су, сем свим врсти корпи, највише нудили баштенске гарнитуре од прућа, двоседе, троседе, од дечјих гарнитура и играчака. Њихови производи су на овогодишњем вашару и највише продавани.

Сита, дрвене кашике, варјаче, заструте, чивилуке, вретена, метле... углавном су продавали Роми из околине Трстеника.

Сарачке производе, коњску опрему и бичеве, затим кајишеве, футроле за пиштоље, ножеве, новчанике, чак и папуче и опанке, продавали су мајстори из околине Смедерева, Пожаревца, Обреновца и Ужица. До ове године били су задовољни продајом.

Обућарско-опанчарских производа на вашарима 1973. и 1974. године било је врло мало — на само две тезгице. Опанке, мушке, женске и дечје, са кајишевима и нови, модерни „опанак мокасину“, као и папуче од скаја, женске ташне, торбе, кијешеве и дечије сандале продавали су мајстори из Пожаревца и Обреновца. Опанчари и обућари из Чачка нису своју робу продавали на вашарима, већ у својим дућанима и на закупљеним тезгама на чачанској пијаци. На вашару 1991. године опанчарско-обућарских производа је било знатно више и са ширег подручја Србије, из Азање, Пожаревца, Ужица.

Абацијско-терзијских производа није било на вашарима, али су зато доминирале кројачке израђевине: мушке панталоне, сакои од штофова, али и по које шајкане и чојане панталоне са напustom (на „брич“), затим бунде од јагњећег крзна и непромочивог платна и шајкаче.

После вашара одржаног у Чачку 14. маја 1991, може се констатовати да је понуда производа традиционалних заната у поређењу са 1973. и 1974. годином, знатно смањена, а такође и — потражња за њима. Наиме, иако су се на вашару нашли производи неких старих заната потребних села, слабо су продавани. Кажу занатлије „да је ова криза почела још 1988—1989. године и да се све мање исплати ићи на вашаре“, мада верују да ће јесењи вашар бити бољи. Познато је, а и логично, да су јесењи вашари богатији. Куповна моћ сељака је тада већа, пошто је летина скинута и продата и новац обезбеђен за набавку пољопривредних алатки и помагала.

Поред економске кризе, на пад понуде и потражње традиционалних занатских производа свакако је утицао савремен начин живота и индустријализовано привређивање на селу (употреба савремене механизације).

Продајом на вашару 1991. године једино су били задовољни мајстори „корпари“ из села Врбе код Краљева који су нудили корпе свих облика, величина и намена, као и баштенске гарнитуре од прућа. Поред „корпара“, на вашару су најбројнији били и највећи продајни простор заузимали продавци индустријске и конфекцијске робе. Доминирала је продаја тексас-одеће, одеће произведене у бу-

тицима, трикотаже и рубља (увезених из Турске), затим бижутерије, украсних предмета од пластичних маса, радио и видео-технике. Ову, као и шверцовану робу, углавном су продавали Роми.

На вашару су, поред продаје разноврсне робе, доминирале и бројне забаве. Највећи део забавног живота организован је, под шатрама, распоређеним са обе стране главне улице вашаришта. Уз специјалитете са роштиља и разна печења и пића, госте су забављале познате „звезде“ новокомпоноване музике. Деца и млађи посетиоци забављали су се на вртешкама, у „кући смешних огледала“, „бурету смрти“, на стрелишту, на аутодромима са електричним аутомобилима, разним видео играма. . .

*
*   *
*

После свега чини се да вашари у Чачку, последњих година своју привредну функцију, коју су имали као основу, постепено губе, а све више добијају на друштвено-забавном значају. Данас се на вашаре првенствено иде ради забаве, и то у поподневним и вечерњим часовима, а куповина производа традиционалних заната и робе друге врсте обавља се у преподневним сатима, када се често чује из међусобног разговора познаника: „Идем (или био сам) на вашар да набавим држалицу за косу, грабуље и виле, свадбарски лонац, качицу и чабрицу“. И, слично. Ово казује да ће вашари и даље остати главно место за продају многих производа традиционалних заната и домаће радности, потребних сеоском становништву у свакодневном животу.

НАПОМЕНЕ

1. Панаџур — ура м (грч) вашар, тур. рапауџ — вашар, грч. рапенџион.
- А. Шкаљић, „Турцизми у српскохрватском језику“, Сарајево, 1979, 509.
2. Уредба о држању панаџура, Зборник закона и уредаба у Књажевству Србије, I, Београд, 1839, 87.
3. Зборник закона, I, 88.
4. Зборник закона и уредаба издани у Књажевству Србије, XII, Београд, 1859, 57, 58.
5. Зборник закона, I, 88.
6. Др Б. Перуничкић, „Чачак и Горњи Милановац 1815—1865“, Чачак, 1968, 767, 768.
7. Исто, 1866—1915, Чачак, 1969, 124.
8. Н. Вучо, „Распадање еснафа у Србији“, I, Београд, 1954, 309.
9. Н. Вучо, н. д. књ. I, 313.

PRODUITS DES MÉTIERS TRADITIONNELS À LA FOIRE
DE TCHATCHAK

Ce texte comprend les données recueillies en 1973, 1974 et 1991 aux foires de Tchatchak qui ont lieu traditionnellement deux fois par an au printemps, à la saint Jérémie (14. mai) et en automne, à la saint—Jean (11 septembre). Le texte a pour but de démontrer dans quelle mesure la population, rurale pour la plupart, utilisait les produits des métiers traditionnels au cours des années 1973 et 1974 et quel est le niveau des besoins des paysans actuellement (en 1991) quant aux produits en question.

En plus des données comparées, l'auteur donne un bref aperçu du développement des foires en Serbie et à Tchatchak aux XIXe et XXe siècles.

La structure des produits vendus aux foires de Tchatchak en 1973, 1974 et 1991 était très variée et variable. C'est ainsi qu'à l'époque des recherches effectuées par l'auteur en 1973 et 1974, les produits prédominants étaient constitués par ceux des métiers traditionnels et par ceux qui étaient fabriqués à domicile, (produits des potiers, cordiers, bourreliers, tonneliers, menuisiers, cordonniers fabricant des opanques, vanniers), alors qu'en 1991 ils étaient beaucoup moins nombreux, ayant été remplacés par des produits industriels.

Malgré le mode moderne de vie et l'économie industrialisée, les campagnes continuent à avoir besoin de produits des métiers traditionnels, ce qui veut dire qu'à l'avenir aussi il faudra aller aux foires pour se les procurer.

Nevenka Bojović

**Сл. 1. Улазак на вашариште на Јереминдан 14. маја 1991.
Entrée au champ de foire à la Saint — Jérémie le 14. mai 1991.**

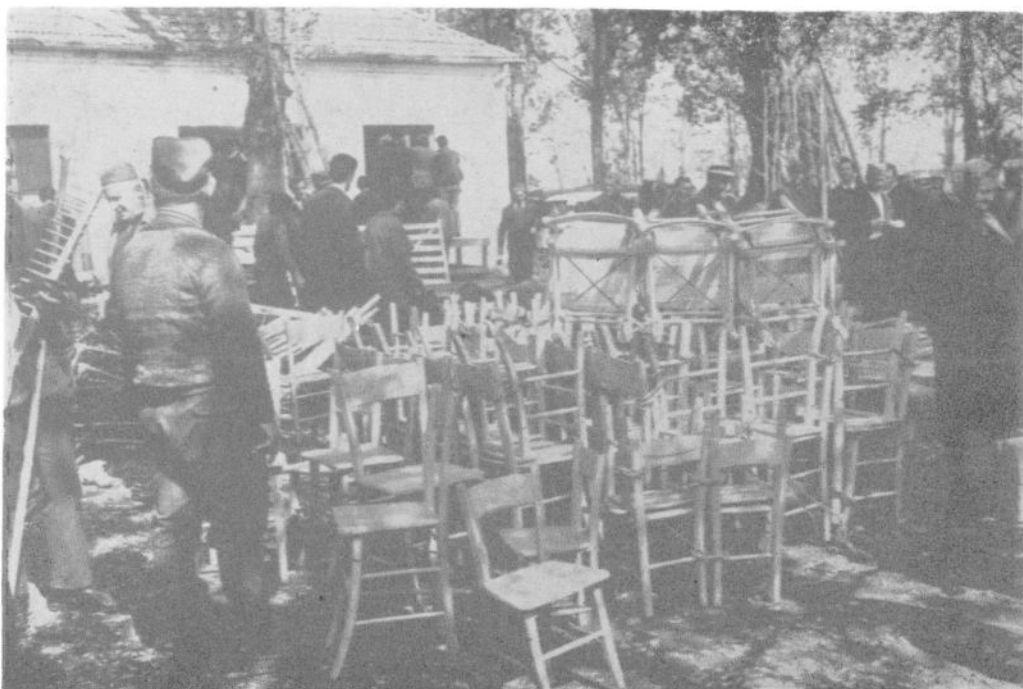
**Сл. 2. Продаја играчака, производа од пластичних маса и конфекције на
вашару 14. маја 1991.
Vente de jouets, de produits en matière plastique et de confection à la foire
du 14. mai 1991.**

Сл. 3. Продаја ситне стоке на јесењем, Јовањском вашару 1974.
Vente du petit bétail à la foire d'automne, à la Saint — Jean 1991.

Сл. 4. Вртешке на вашару 14. маја 1991.
Manèges à la foire du 14. mai 1991.

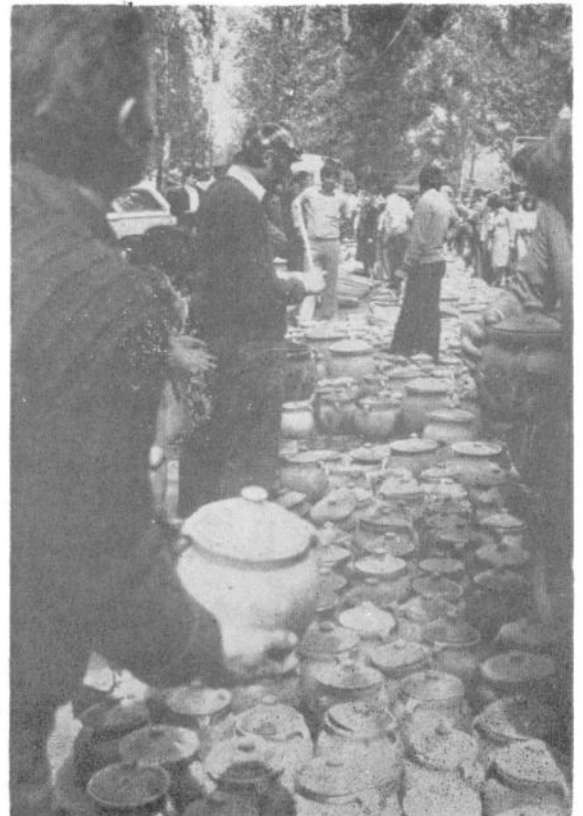
Сл. 5. Продаја производа самоуких дрводеља на вашару 1974.
Vente des produits confectionnés par des tailleurs en bois autodidactes à
la foire de 1974.

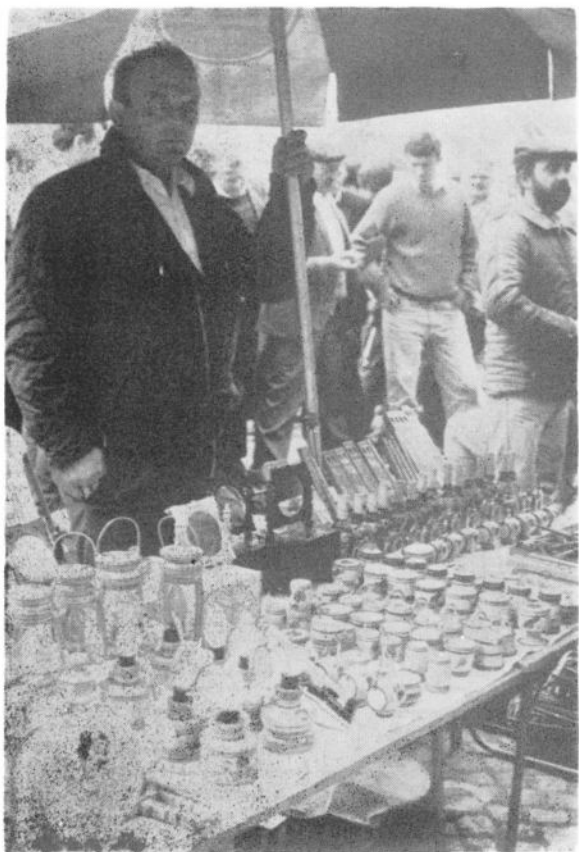
Сл. 6. Продаја дрвених вила, грабуља и држалица на Јовањдан 1974.
Vente de tridents, râtaux et manches à la foire de la Saint — Jean de 1974

**Сл. 7. Мајстор Д. Јовановић из Засеља код Ужица са својим дрводељским производима на Јовањском вашару 1973.
Artisan D. Iovanovitch de Zasselié, près d'Oujitzé, vendant ses produits à la foire de la Saint — Jean en 1974.**

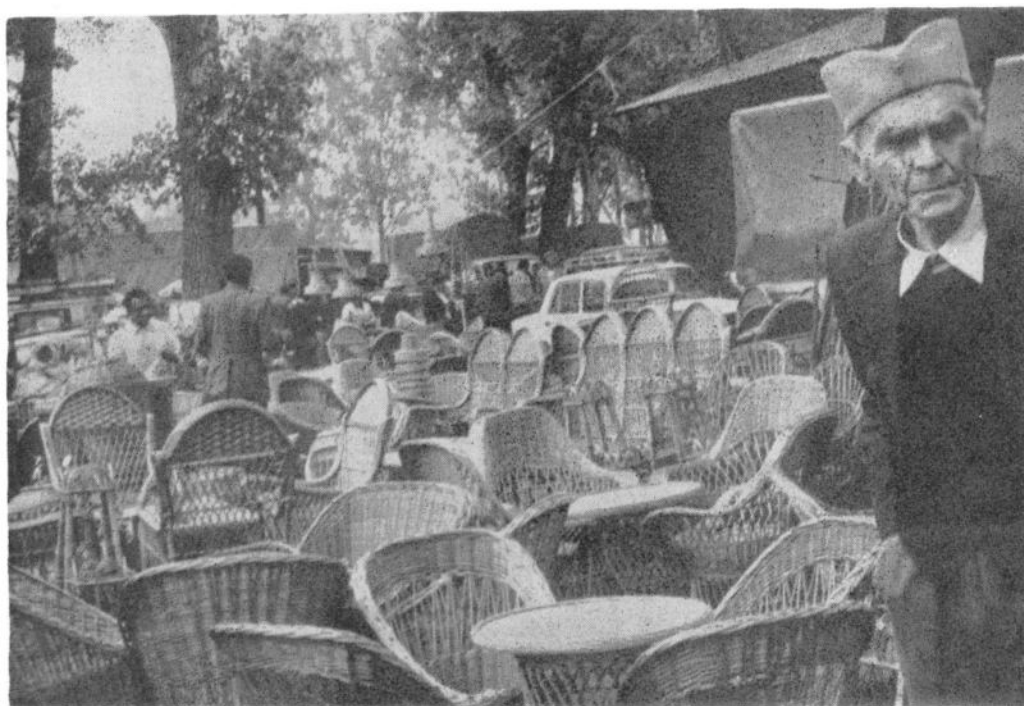

**Сл. 8. Продаја грнчарских производа мајстора из Злакусе на Јовањском вашару 1974.
Vente des produits d'un potier de Zlakussa à la foire de la Saint — Jean en 1974.**

Сл. 9. Мајстор М. Николић из Рибашевине код Ужица продаје своје сувенире на вашару на Јереминдан, 14. маја 1991.

L'artisan M. Nikolitch de Ribachevina, près d'Oujitzé vendant des souvenirs à la foire de la Saint — Jérémie, le 14. mai 1991.

Сл. 10. Продаја производа од врбовог прућа на вашару на Јереминдан 1991.
Vente des produits en osier à la foire de la Saint — Jérémie en 1991.

Сл. 11. Продаја ужарских производа на Јовањском вашару 1974.
Vente de corderie à la foire de la Saint — Jean en 1974.

Сл. 12. Продаја опанчарских производа на вашару на Јереминдан 1991.
Vente d'oranques à la foire de la Saint — Jérémie en 1991.